

ВСТУП. Періодизація історії України з найдавніших часів

ПЛАН:

1. Вступ. Об'єкт і предмет історії, її функції
2. Структура історичних знань
3. Періодизація історії

Література :

1. Бойко О. Д. Історія України. К: ВЦ "Академія", 2001.
2. Полонська - Василенко Н Історія України. У 2. Т. - Т. 2. Від середини XVII ст. до 1923 р. - К: Либідь, 1993.
3. Бойко О. Д. Історія України. - К., 1999.
4. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII - початок XX ст.). Львів, 1996.
5. Дорошенко Д. Нариси історії України. - К., 1991. - Т. 1-2.

Вивчення будь-якої науки передбачає оволодіння спеціальною термінологією, якою послуговується ця дисципліна. Одним із ключових у нашої науці є термін «історія». Від грецького походження і в перекладі означає «розповідь про те, що було».

Нині під історією розуміють: процес розвитку суспільства або природи від початків і до сьогодення; науку як систему знань про минулий людський досвід.

Саме у другому значенні ми переважно вживатимемо цей термін.

Об'єктом вивчення історії є реальні історичні події. Їхня особливість полягає у тому, що вони вже минули, але лишили по собі «сліди» – історичні джерела (першоджерела). Досліджуючи їх, ми намагаємось відновити хід подій та явищ, виявити причинно-наслідкові зв'язки та певні закономірності у їхньому перебігу.

Історія відтворюється за допомогою аналізу джерел. При цьому варто мати на увазі, що джерела не завжди є повними, а їх збереження – нерідко справа випадку. З іншого боку, історичні джерела, насамперед писемні, є суб'єктивними.

Отже, щоб одержати збалансовану і точну картину минулого, історик повинен залучати усі наявні джерела інформації, вміти їх аналізувати і систематизувати, розмежовувати факти від припущень та оцінок. Історичні знання творяться вченими-істориками шляхом встановлення достовірності, тлумачення та реконструкції різноманітних вцілілих і збережених „слідів» минулого – історичних джерел.

Оскільки з'являються нові факти, що їх надають історикам дослідники інших наук – геології, кліматології, антропології, медицини, психології та ін., а також здобуті в результаті археологічних досліджень, роботи вчених в архівах та з іншими видами джерел, історичні знання не є раз і назавжди визначеними і застиглими. Історія – це динамічна наука.

На відміну від вченого-природознавця, історик не може поставити експеримент. Історичне дослідження полягає у виявленні та описанні фактів, їх тлумаченню та поясненні через мотивацію та причинно-наслідкові зв'язки. Оскільки джерела інтерпретуються людьми, а ті відрізняються між собою походженням, національністю, віросповіданням, освітою тощо, то інколи існують різні погляди на оцінку одного і того ж явища чи проблеми.

Предметом історії України є виникнення і розвиток людського суспільства та зміни його форм на українських землях від найдавніших часів до сучасності.

Предмет історії України включає:

- ☐ історію території, тобто коли які племена та народи її населяли;
- ☐ історію титульного етносу, або, інакше кажучи, історію тієї частини населення країни, національність якої визначає офіційну назву нашої держави (появу предків українців на території нинішньої України та процес формування української нації);
- ☐ історію державотворення (коли та які переддержавні, ранньодержавні та державні утворення тут існували).

Предметом історії України є також матеріальна і духовна культура: господарський розвиток, релігія, освіта, наука, правові відносини, мораль, мистецтво, звичаї і побут; роль і значення окремих державних, релігійних, культурних діячів. Історія вивчає не лише етнос, державу, діяльність політичних і духовних лідерів, а й намагається з'ясувати умови життя, побуту, духовний світ окремої людини, етнічних, вікових, станових, професійних груп людей. Адже історію України, її культуру творили разом із українцями усі народи, що проживали й досі мешкають тут.

Історичні знання виконують певні функції:

- науково-пізнавальну – пізнання процесу розвитку суспільства, теоретичного узагальнення історичних фактів і подій, виявлення головних тенденцій суспільного розвитку;
- прогностичну – історія виявляє основні закономірності розвитку суспільства і тим самим допомагає осмислювати й обґрунтовувати політичний курс держави, окремих партій чи політичних лідерів. Знання історії допомагає визначенню

найкращого варіанта взаємодії держави і народу, керівників і громадянського суспільства;

- суспільно-політичну – історія визначає формування наукової свідомості, місце людини у плині часу від минулого через сучасне до майбутнього. Знання спільного минулого та усвідомлення своєї причетності до нього є одним із факторів творення нації;
- виховну – знання з історії не лише знайомлять із минулим, але й наповнюють конкретним змістом такі поняття, як патріотизм, честь, громадянський обов'язок, гуманізм, права людини, толерантне ставлення до інакомислячих, повага до інших націй та релігій тощо.

Історичні знання великою мірою впливають на формування особистості, моралі та загальної ерудиції кожної людини.

2. Сучасна історична наука становить сукупність таких взаємопов'язаних галузей пізнання, як:

- ✓ археологія – реконструює побут і культуру стародавніх народів від палеоліту до пізнього Середньовіччя включно за викопними пам'ятками. Речові джерела – рештки поселень, поховання, знаряддя праці, зброя, посуд, твори мистецтва – вивчаються спеціалістами-археологами шляхом розкопок, а також лабораторного їх дослідження. На завершальному етапі роботи археолог виступає як історик, котрий використовує для своїх висновків і речові, і писемні джерела.
- ✓ етнологія (етнографія) – вивчає походження, розселення, особливості побуту та культури народів;
- ✓ політична історія або історія державотворення – досліджує виникнення передумов, утворення, складання та функціонування держави;
- ✓ історична антропологія – головним об'єктом дослідження визначає людину, а не окремі історичні події та процеси. Одним із найважливіших напрямків цієї наукової галузі нині є історія людської ментальності, тобто пануючих у суспільстві релігійних вірувань, моральних і правових норм, естетичних образів та уявлень тощо. Дослідження ментальності дає можливість пояснити складний взаємозв'язок духовного і суспільного розвитку, причини як закономірних історичних явищ, так і унікальних подій-казусів;
- ✓ економічна історія – вивчає історію господарської діяльності окремих країн, регіонів та людства загалом. На основі її досягнень часто розробляють схеми періодизації від найдавніших часів до сучасності;

- ✓ історіографія – вивчає розвиток історичних знань та методи історичних досліджень.

Історична наука включає також спеціальні історичні дисципліни. Вони нараховують більше 60-ти назв, а їхньому вивченню на історичних факультетах університетів присвячений окремий курс. До спеціальних історичних дисциплін відносять передусім джерелознавство, що розробляє способи виявлення та вивчення писемних історичних джерел, визначення вірогідності походження і достовірності їхньої інформації. Історичне джерелознавство, відповідно, значною мірою є базовою дисципліною для інших спеціальних дисциплін історичної науки, особливо таких, як палеографія, археографія, геральдика, генеалогія, нумізматики, дипломатика, архівознавство, сфрагістика тощо.

Інша спеціальна дисципліна історична географія вивчає зв'язки та взаємодію природних і суспільних явищ, прив'язує історичні події і явища до певних територій.

Історична картографія займається укладанням історичних карт та атласів, а також досліджує стародавні карти.

Історична хронологія – це допоміжна історична дисципліна, що визначає точні дати різних історичних подій. Її складовою є система літочислення, зафіксована у календарі. Хронологія переводить на сучасну загальноприйнятну систему літочислення події давньої історії, що відомі у джерелах за іншими системами літочислення.

Розкривати таємниці давнини історикам допомагають й інші науки про землю та людину. Так, геологія дає уявлення про кліматичні умови життя людей сотні тисяч років тому. Вона також дозволяє датувати археологічні знахідки за геологічними шарами. Радіовуглецевий метод, запропонований фізиками, дає можливість більш точного датування решток живих організмів, які знаходять археологи.

Палеозоологія за кістками, виявленими на стійбищах прадавніх людей, дає змогу дізнатися, на яких тварин полювали наші предки, яких тварин де і коли було одомашнено. Палеоботаніка розповідає, якими рослинами живилися наші пращури, що і де вирощували.

Біологія, антропологія, генетика дають можливість скласти уявлення про зовнішній вигляд давніх людей, спосіб життя, їхній вік, шляхи розселення тощо.

3. Вчені поділяють історію людського суспільства на великі проміжки часу – періоди або епохи, ознаками яких є визначні суспільні події та явища загальносвітового значення. Періодизація допомагає осмисленню історичного процесу,

полегшує виявлення його внутрішніх закономірностей і дає змогу робити наукові узагальнення. Її об'єктом може бути як весь історичний процес, так й історія окремого народу або певних галузей (економіки, культури, міжнародних відносин та ін.) чи явищ (війн, революцій тощо).

В історичній науці використовуються різні критерії і підходи до періодизації історичного процесу, тому будь-яка періодизація є умовною. Так, у часи домінування християнської церкви періодизація історії людства співпадала з біблійним баченням світу:

I період – до гріхопадіння Адама і Єви;

II період – часи до Всесвітнього потопу;

III період – до народження Ісуса Христа;

IV період – від появи Ісуса Христа до очікуваного Страшного суду.

Існувала й створена на основі Святого Письма політична періодизація світової історії. Так, згідно з творами середньовічних авторів у світі послідовно панували Вавилонське царство, Перська держава, держава Олександра Македонського і Римська імперія. Остання, на їхню думку, не загинула в результаті натиску «варварів», а продовжувала існувати. До неї прив'язували свою історію й Візантія (Імперія ромеїв), і Священна Римська імперія германської нації.

У XVIII–XIX ст. вчені поділяли історію людства на три великі періоди: дикунство, варварство, цивілізація. Межею між дикунством і варварством вважалась поява гончарного виробництва, а рубежем між варварством і цивілізацією – поява писемності.

Проте найбільш поширеним є поділ людської історії, який почав утверджуватися в Європі з часів Відродження, – так звана гуманістична трихотомія: на Давню (Стародавню), Середньовічну і Нову історії.

Давня історія є розділом історичної науки, що вивчає найдавніший період у житті людства. Рубежем між давньою історією і середньовічною була дата падіння Західної Римської імперії – 476 р. н. е. У сучасній історичній науці цим рубежем нерідко вважають Велике переселення народів.

Нижня межа Давньої історії суттєво змінювалась завдяки досягненням археології та антропології. Останні відкриття решток прадавніх людей в Африці продовжили історію людства приблизно до 3 млн. років.

Давня історія включає в себе передісторію людства – період антропогенезу, коли людина й суспільство ще тільки формувалися. Власне тільки після цього, як скінчилася доба антропогенезу і на Землі запанувала Людина розумна (Homo

sapiens), розпочалася давня історія у більш точному значенні цього слова.

Середньовічна історія вивчає період розвитку суспільства від падіння Західної Римської імперії або Великого переселення народів до відкриття Америки або до Реформації, (приблизно – 1500 р.).

Від часу великих географічних відкриттів та Реформації у Європі розпочинався період Нової історії.

Враховуючи досягнення економічної історії та інших галузей історичної науки, автори «Енциклопедії історії України» (К., 2005. – Т. 3) наводять таку періодизацію європейської історії:

- Античність: близько I тис. до н. е. (зародження грецьких полісів) – середина I тис. н. е. (падіння Західної Римської імперії);
- Середньовіччя: межа V–VI ст. – близько 1500 р. (становлення територіальних національних держав);
- Ранній Новий час: близько 1500 р. – близько 1800 р. (становлення модерного індустріального та політичного суспільства);
- Новий час: близько 1800 р. – 1914–1918 рр. (Перша світова війна);
- Новітня епоха: XX ст.

Роботу над сучасною періодизацією історії України розпочав видатний вітчизняний історик Михайло Грушевський на рубежі XIX–XX ст. Будучи представником народницької течії в українській історіографії, він вважав першочерговим завданням дослідника вивчати історію колективної особистості – народу, української нації.

Відповідно до цих засад, М. Грушевський запропонував наступну періодизацію.

Перший період включав історію від появи людини до виникнення Київської держави. Другий період – Княжа доба – охоплював часи від заснування Києва, згодом Київську Русь і Галицько-Волинську державу. Третій період – Литовсько-Польська доба – включав події від початку XIV до кінця XVI ст. Наступні періоди: Козацька доба; Упадок козащини та українського життя; Українське відродження.

У першій половині XX ст. народницька школа поступається провідними позиціями державницькому напрямку в українській історіографії, який в основу історичного процесу поклав вивчення національної державності.

Схема періодизації, що спиралася на державницьке бачення історії України, виразно представлена у двотомній «Історії України» Наталії Полонської-Василенко, вперше виданій у 1972–1976 рр. у Мюнхені (Німеччина). В книзі розгляд подій

доведено до 1923 р. Авторка, як і інші історики державницької школи, робить наголос на вивченні політичної історії України.

Відповідно звучать і назви періодів: Українська держава X–XIV ст.; Велике Литовсько-Руське князівство; Українська держава XVII ст. Політичний лад України-Гетьманщини; Українська самостійна держава (початок XX ст.).

Видатний український історик та філософ Іван Лисяк-Рудницький, який проживав за межами України, запропонував скоординувати періодизацію української історії з великими європейськими епохами: Античністю, Середньовіччям і Новим часом (модерною історією). Епоха Середньовіччя в Україні датується ним від часів Київської Русі до Люблінської унії (1569 р.), а епоха Ранньомодерної історії – до кінця XVIII ст.

У межах такої ж хронологічної періодизації висвітлює історію України сучасна дослідниця Наталя Яковенко. Її праця «Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України» (К., 2005) охоплює часи від Кия і полянського союзу племен (VI–VII ст.) до ліквідації Запорозької Січі (кінець XVIII ст.).

За роки незалежності України ще не створено єдиної аргументованої і загальноприйнятої схеми періодизації вітчизняної історії. Історики у більшості випадків лише вдосконалювали або доповнювали старі схеми періодизації.

Таким чином, розуміння об'єкта і предмета історії України та її функцій, використання в сукупності всіх галузей історичного пізнання, визначення науково обґрунтованої періодизації, уміння працювати з першоджерелами дозволяє здобути ґрунтовні знання з історії України.